

Слід зазначити, що діяльність членів Товариства започаткувала багато з напрямів досліджень пам'яток Софії Київської (самого собору, брами Заборовського, софійських підземель), що тривали протягом ХХ ст.

Джерела та література

1. Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С. Заремба. – К., 1995. – 365 с.
2. Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К., 1910. – 15 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 3, 294 арк.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 11, 35 арк.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 23, 40 арк.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 25, 27 арк.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 30, 113 арк.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 33, 17 арк.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 43, 5 арк.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 725, оп. 1, спр. 60, 18 арк.

Кравченко И.А. Из истории охраны памятников в Киеве начала ХХ в.

Статья посвящена одному из направлений деятельности Киевского общества охраны памятников старины и искусства. Рассматривается история исследований членами общества территории Софийского собора в начале ХХ в.

Ключевые слова: охрана памятников, Киевское общество охраны памятников старины и искусства, Императорская археологическая комиссия, Киево-Софийский собор, ворота Заборовского.

Kravchenko I.A. From the history of monument protection case in Kyiv early XII

The article is devoted one of directions activity of Kyiv Society of Protect of Monuments of Ancient and Art. It is expound the history of researches by the members of society of territory of the St. Sofia cathedral at the beginning of 20 century.

Key words: protect of monuments, Kyiv Society of Protect of Monuments of Ancient and Art, Emperor's Archaeological Commission, St. Sofia Cathedral in Kyiv, the Zaborovsky Gate.

УДК 351.853 (091):908(477.6)

М.О. ПРИНЬ

**Охорона архівної спадщини на Луганщині та
Донецьчині в 20-х - на початку 30-х років ХХ ст.**

У статті розглянуті основні заходи державних органів влади, наукових і культурно-освітніх установ, окремих науковців і викладачів з виявлення цінних архівних пам'яток на теренах Донецької губернії та округів, що виникли на її території.

Ключові слова: Центральне архівне управління, Народний комісаріат освіти, Єдиний державний архівний фонд, Донецький губвиконком, губарх, окрарх, Укрцентрархів, окрвиконком.

Охорона та збереження архівної спадщини у 20-30-х роках ХХ ст. є складною та маловивченою проблемою в історії великого промислового регіону України – Донбасу. Багатющою джерельною базою для вивчення цього минулого є віділілі архівні документи, позаяк для історії України перша половина ХХ ст. видалася одним із найбільш складних, суперечливих і неоднозначних періодів державності.

Спираючись на визначення С.З. Заремби терміну пам'яткознавства як наукової галузі, що вивчає пам'ятки історії та культури, засади їх реставрації, консервації, зберігання в історико-природному середовищі й в окремих сховищах (музеях, архівах, бібліотеках, приватних колекціях) [1, с. 5], архіви слід розглядати як скарбниці книг, рукописів тощо, як джерело духовного багатства людства. Вони належать до однієї з найвагоміших пам'яток, що поєднують минуле, сучасне та майбутнє, звідки людина поповнює свої знання, силу, впевненість у майбуття. Кожен рукопис, документ, книга, що зберігаються в бібліотеках, архівах, є пам'яткою людської діяльності, людського розуму, людської мрії, віри, натхнення [2, с. 141].

Упродовж тривалого часу істориками проводиться кропітка робота з накопичення, збереження й використання документальної бази нашої історії та культури, що дає змогу об'єктивно відтворити історичні процеси, які мали місце в той чи інший період вітчизняної історії. До узагальнення досвіду та вивчення історії архівної справи в 1920-х роках зверталися В. Барвінський, В. Веретенников, О. Водолаженко, Ф. Герасименко, В. Дубровський, В. Міяковський, В. Романовський, С. Грушевський, В. Фесенко й інші.

Приділяли й приділяють увагу дослідженням історії архівної справи як у цілому в Україні, так і в окремих її адміністративно-територіальних одиницях, формуванню архівних фондів, охороні архівної спадщини радянські та сучасні дослідники Т. Портнова, К. Копатченко, А. Мітьєва, М. Яременко, А. Баранова, Г. Папакін, О. Попова, Н. Христова, І. Матяш, Л. Задніпровська, І. Оков, Т. Глушко, І. Мищак, В. Сиволапов, Н. Платонова, Т. Клименко, Н. Московченко й інші.

Метою цієї статті є вивчення історичних процесів накопичення архівної спадщини, які тривали протягом бурхливих 20-х років ХХ ст. – часу становлення нової радянської системи державного управління пам'яткоохоронною справою, зокрема архівною.

У січні 1919 р. при Народному комісаріаті освіти УСРР (далі – НКО УСРР) був створений Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). Одним із головних його завдань було завідування всіма архівами УСРР та здійснення заходів для наукового й освітнього їх використання. 3 квітня 1919 р. уряд УСРР видав декрет «Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти», за

яким охорона та збереження архівних матеріалів переходили до НКО УСРР [3]. 18 липня 1919 р. Колегія НКО УСРР ухвалила рішення реорганізувати архівну секцію ВУКОПМИС у Головне архівне управління у складі позашкільного відділу НКО УСРР [4].

Для проведення заходів з систематичного та планомірного збереження цінних історичних архівних документів і використання непотрібного архівного матеріалу в лютому 1920 р. при Всеукраїнському революційному комітеті було організовано Особливу Всеукраїнську Архівну Комісію (далі – ОВАК). Березневим декретом цього ж року ОВАК передано до безпосереднього підпорядкування управлінню справами РНК УСРР. Перед ОВАК були поставлені першочергове завдання – реєстрація й охорона всіх архівів, виокремлення непотрібних документів. Тому 20 квітня 1920 р. РНК УСРР видав постанову, згідно з якою всі наявні архіви на території республіки оголошувалися загальнодержавною власністю. Відповідно до цієї постанови збирання й охорона архівних документів були покладені на НКО УСРР і його місцеві органи [5, арк. 111].

Важливою подією в архівному будівництві й охороні архівної спадщини стало створення в січні 1923 р. Центрального архівного управління (Укрцентрархіву), підпорядкованого Всеукраїнському центральному виконавчому комітетові (ВУЦВК). Основні завдання Укрцентрархіву полягали в загальному керівництві архівною справою й організацією архівної частини поточного діловодства в установах УСРР, збереженні та концентрації архівних документів у підпорядкованих йому установах, їх науковій класифікації. Укрцентрархіву підпорядковувалися центральні історичні архіви в Харкові та Києві, а також Центральний архів революції в Харкові. На місцях при губернських архівних управліннях створювалися губернські історичні архіви (губістархи) [6, с. 8].

У зв'язку з новим адміністративно-територіальним розподілом України відбулися зміни у структурі та мережі архівних органів. 4 листопада 1925 р. ВУЦВК і РНК УСРР затвердили нове положення про Центральне архівне управління УСРР, його установи та місцеві органи, згідно з яким було ліквідовано 9 губернських управлінь і створено 40 окружних архівних управлінь (з архівосховищами до них).

Загальна соціально-економічна ситуація у Донбасі на початок 20-х років ХХ ст. мала такі передумови. У ХІХ ст. значна частина території нинішнього Донбасу входила до складу Катеринославської губернії (Маріупольський, Бахмутський та Слов'яносербський повіти), північна та північно-західна її частини були у складі Харківської губернії (Старобільський і Сватівський повіти), а південно-східна частина – у складі Обласі Війська Донського. З перших років радянської влади територія сучасної Луганської та Донецької областей почала поступово виділятися в самостійну адміністративно-територіальну одиницю. 5 лютого 1919 р. Раднарком України прийняв декрет «Про утворення Донецької губернії», в якому зазначалося: «Через особливе значен-

ня Донецького басейну створюється тимчасова адміністративна одиниця з Бахмутського та Слов'янoserбського повітів Катеринославської губернії» [7].

До 1917 р. губернських і повітових архівів у Донецькому краї не було. Документи накопичувалися, зберігалися та використовувалися безпосередньо в установах, зокрема, на Луганському ливарному заводі, в Луганській міській та Слов'янoserбській повітових земських управах, правліннях акціонерних товариств, заводів, вугільних копалень й інших підприємств і установ, що діяли на цій території. Передумовою розгортання радянського державного архівного будівництва в Донбасі стало створення нової територіальної одиниці УСРР – Донецької губернії, яка проіснувала з 1919 до 1925 р., і як наслідок цього – формування радянських державних органів управління новим адміністративно-територіальним утворенням.

У лютому 1919 р. центром новоствореної Донецької губернії стає найбільше промислове місто краю – Луганськ. Місто Луганськ як столиця губернії, великий промисловий і економічний центр на сході України відповідно до вимог часу потребувало значної кількості кваліфікованих робітників і службовців. Тому дуже швидко виникає мережа культосвітніх закладів – клуби, бібліотеки, хати-читальні, сільбуду, музеї й архівні установи.

Так, у 1920 р. в Луганську створюється губернська комісія для вилучення та утилізації малоцінних архівних матеріалів, яка й поклала початок архівному будівництву в Донбасі [8, арк. 1]. Донецька губернська комісія оголосила реєстрацію всіх архівів: радянських, військових установ, громадських організацій, а також приватних осіб. Відповідальність за зберігання матеріалів покладалося на ту установу, в підпорядкуванні або в приміщенні якої перебував архів. Використання архівних документів без відома губернських архівних комісій не дозволялося під загрозою відповідальності перед військовим трибуналом [9, арк. 100].

Донецька губернська архівна комісія провела певну роботу щодо збирання й вивчення документальних матеріалів. Але її діяльність не знайшла належної оцінки. Недостатнє фінансування, загострена паперова криза в країні, й унаслідок цього тотальне використання архівних матеріалів як чернеток; низький фаховий рівень співробітників, які залучалися до опрацювання архівних матеріалів і визначення їх наукової й історичної цінності, призвели до масового знищення архівних матеріалів царської доби [10].

З вересня 1921 р. відбувається чергова реорганізація – створено Головне управління архівами при НКО УСРР. Після організації Головарху були ліквідовані архівна секція ВУКОПМИС й архівні секції губернських комітетів ВУКОПМИС. Головарх став єдиним центральним архівним органом в Україні [11, арк. 14]. Так відбувалася концентрація та централізація управління архівною спадщиною. До основних завдань Головарху та його територіальних органів належали облік, упорядкування й охорона архівних документів; віді-

лення документів, що не підлягали зберіганню, з наступною їх утилізацією на державних паперових фабриках, надання установам і приватним особам необхідних архівних довідок. У січні–липні 1922 р. було організовано місцеві архівні установи – губернські архівні управління (губархи) [12, арк. 6].

Незважаючи на певні організаційно-методичні заходи щодо налагодження діяльності архівних установ, загальний стан архівного будівництва залишався незадовільним. Як діючий на повну потужність орган з охорони архівної спадщини, Донецький губарх так і не був створений [13]. Не закінчено організацію мережі архівних установ, їх робота провадилася без єдиного плану, майже не контролювалася центром. Станом на кінець 1921 р. архіви цілої низки губернських державних установ були знищені повністю або частково втрачені, архіви ж інших установ перебували в безладді, без жодних умов зберігання. Для запобігання негативних проявів у збереженні архівної спадщини країни та створення належних умов для охорони документів 31 жовтня 1922 р. РНК УСРР приймає постанову «Про охорону архівів», яка визначала, що всі справи організацій, установ, підприємств, незалежно від того, чи існують вони чи вже ні, складають Єдиний державний архівний фонд (далі – ЄДАФ), яким завідує Головне архівне управління та його місцеві органи. Було заборонено псувати та знищувати архівні матеріали, вивозити їх за межі УСРР [14].

Таким чином, протягом 1922 р. відбулося створення централізованої ієрархічної архівної системи. А поворотним пунктом в історії архівної справи в Україні слід вважати створення Центрального архівного управління УСРР (Укрцентрархіву), яке підпорядковувалось ВУЦВК.

Донецьку губернську архівну комісію було скасовано, а замість неї створено губернське архівне управління при президії Донецького губернського виконавчого комітету. Це управління мало опікуватися питаннями розвитку архівної справи в межах Донецької губернії. На нього покладался контроль за станом архівів установ, організацій, підприємств, приватних осіб, прийом документів цих архівів на державне зберігання, облік, охорона та використання прийнятих на збереження документів. Однак, як зазначав Укрцентрархів у своєму листі до Донецького губвиконкому, фактично до 1923 р. Донецький губарх ще не функціонував, не в останню чергу – через брак кадрів. На посаді його керівника Укрцентрархів бажав бачити людину, яка б мала вищу історичну освіту та досвід роботи в архівах або музеях [15, арк. 3].

Постановою Донецького губвиконкому від 19 січня 1924 р. на території губернії було створено губернський архів, який підпорядковувався губвиконкомові [16, арк. 57]. У грудні 1924 р. завідувачем історичного архіву був призначений І. Ліщина-Мартиненко, але через брак штатних одиниць і надто низьку заробітну платню робота архіву так і не розпочалася [17, арк. 26]. За свідченнями інструктора-інспектора Укрцентрархіву проф. Барвінського

у квітні 1924 р. Донецький губарх ще не мав керівника через відсутність у м. Бахмуті фахівця, а на пропозицію про організацію губарху без керівника виконавчий комітет не погоджувався [18, арк. 4]. Відтак, у Донбасі через відсутність людей зі спеціальною фаховою освітою губернський архів практично не існував до 1925 р. Кошти на утримання співробітників витрачалися на оплату службовців, які виконували роботу, не пов'язану з архівною справою.

27 лютого 1925 р. вийшла обов'язкова постанова Донецького губернського виконавчого комітету, згідно з якою всі закінчені діловодством справи, документи та листування всіх урядових і громадських установ складала губернську частину ЄДАФ і повинні були реєструватися в губарху. Реєстрації підлягали: архіви дореволюційних урядових і громадських установ, фамільні архіви, архіви всіх радянських партійних і професійних закладів, трестів, кооперативів, державних торговельних підприємств, фабрик, заводів, колишніх мастків, копалень, шахт, парафій та інших релігійних установ, шкіл, музеїв, бібліотек тощо. До губарху почали звозити архівні матеріали деяких установ, але повне незрозуміння значення архівної справи працівниками, які обіймали відповідальні посади, викликало легковажне ставлення до архівів [19, арк. 2 зв.].

У березні 1925 р. губарху було надано окреме приміщення – мурований будинок із шістьма кімнатами та видано спеціальний кредит на закупівлю устаткування. Проте, кадрове питання невпинно загострювалося. Маючи штат всього 5 одиниць персоналу, співробітники губарху були змушені проводити консультативну роботу з кандидатами на посаду завідуючих окружними архівами, які ніяким вимогам не відповідали. Скажімо, практиканти – кандидати на посаду завідувачів окружними архівами: від Артемівського – Борис Григорович Григор'єв, який мав освіту 4–5 класів, від Старобільського – Петро Панасович Квітка, який закінчив семирічну школу, від Маріупольського – Костоманов, єдиний із кандидатів, що закінчив учительський інститут, працював завідуючим вищою початковою школою та семирічною, а кандидата від Сталінського окружного архіву взагалі було відкликано [20, арк. 59].

Адміністративно-територіальна реформа, яку запровадили в Україні в 1925 р., призвела до значних змін у структурі та мережі архівних органів держави. Донецьке губернське архівне управління було ліквідоване, а вся накопичена архівна спадщина передана на збереження тимчасовій архівній комісії [21, арк. 13].

За постановою РНК УСРР від 4 листопада 1925 р. «Про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи» місцевими органами Укрцентрархіву стали окружні архівні управління (окрархи) при окружних виконавчих комітетах. За штатною чисельністю окрархи розподілялися на три групи. До I групи належали Чернігів, Полтава, Одеса,

Катеринослав, Кам'янець-Подільський, Житомир, Артемівськ – по 8 штатних працівників; до II групи – Київ, Харків, Вінниця, Умань, Ніжин, Суми, Миколаїв, Луганськ, Херсон, Запоріжжя, Сталіно – по 4; III – решта округів зі штатом по 2 особи, в т.ч. – Старобільськ [22, с. 373].

Під час формування місцевих органів влади окружні архівні управління ввійшли у структурну частину апарату окружних виконавчих комітетів. На них покладалося доволі широке коло функцій: контроль за всіма архівами, які знаходилися на території округи, вживання заходів щодо охорони всіх архівних матеріалів тощо. Впродовж 1925–1926 років у Донбасі відбувається формування структурованої мережі окружних архівних управлінь: 10 червня створено Луганське [23, арк. 76], 30 вересня – Старобільське [24, арк. 152], у вересні Сталінське [25, арк. 51] і в січні 1926 р. Маріупольське окружне архівне управління [26, арк. 11], які були зараховані до II категорії. Лише Артемівське окружне архівне управління реорганізоване з губернського архіву та розпочало роботу з жовтня 1925 р. з зарахуванням до I категорії окружних архівних управлінь.

У вересні–грудні 1925 р. окружними архівними управліннями проводилася різноманітна організаційна робота: складання кошторисів, планів устаткування архівних приміщень, схем розміщення документів, оформлення заявок на службові бланки тощо; крім того, була обстежена невелика кількість відомчих архівних установ, організацій і підприємств регіону.

У період національно-визвольних змагань та Громадянської війни обов'язки у справі охорони архівної спадщини були покладені на НКО УСРР та його територіальні місцеві органи. Діяльність органів НКО УСРР з охорони архівного фонду характеризується загальним незнанням ситуації на місцях, класифікації та склад архівів, як і куди ці архіви зникали. Якраз упродовж 1920–1922 років архіви масово гинули головним чином через свідоме знищення – використання паперових документів на побутові, канцелярські та господарські потреби. Лівова частка документів, доступних нам сьогодні, була врятована місцевими пам'яткоохоронцями: музейниками, викладачами інститутів, шкіл і робфаків.

До середини 1920-х років країна пройшла достатньо важкий шлях становлення архівної системи, її централізації. Для Донецької губернії цей період характеризувався проведенням заходів, спрямованих на порятунок архівної спадщини, яка й так занадто постраждала в період Громадянської війни. Створений Донецький губарх, через неувагу до долі архівних матеріалів з боку місцевих органів влади, недостатнє фінансування та брак кадрів, так і не зміг стати повноправним органом, який би опікувався долею архівної спадщини регіону. І тільки створення окружних архівних управлінь змогло зрушити цей процес.

Протягом короткого, за історичним виміром часу, періоду з 1917 – до кінця 20-х років ХХ ст. країна пережила бурхливі події: руйнування старого ладу в усіх сферах життя, спроби збудувати новий устрій. Ці процеси стосувалися в тому числі й формування системи охорони культурної спадщини взагалі й архівної зокрема. Охороняти було що і було від кого. В період Громадянської війни та післявоєнного становлення мало хто замислювався, що численні архіви, які безжалісно нищилися всіма сторонами конфлікту, мають величезне як історичне, так і практичне значення. Колишні волосні та сільські архіви мали колосальну науково-історичну вагу. Внаслідок же адміністративної реформи, що скасувала волості, вони перебували в занедбаному та розпорошеному стані.

Розпочатий Укрцентрархівом у 1926 р. процес виявлення архівних матеріалів історико-революційного періоду 1917–1920 років, а також поліцейсько-жандармських управлінь, церковних, поміщицьких архівів виявив невтішну картину. Наприклад, численні архівні матеріали установ Старобільської округи масово гинули в період Громадянської війни, нищилися учасниками національно-визвольних змагань (загонами Каменева, Махна й інших), про що свідчать 123 акти про знищення документів, які зберігаються у фондах сучасного Державного архіву Луганської області. Територія Маріупольської округи з початку революційних подій і Громадянської війни часто переходила з рук у руки, внаслідок частих евакуацій і бандитських наскоків архівні матеріали масово гинули.

Стан збереження архівної спадщини на Луганщині яскраво передає у своїх наукових працях відомий український історик С.Г. Грушевський:

Громадянська війна на Донеччині провадилась, як відомо, з особливою силою, і м. Луганське в значній мірі було центром цієї боротьби. Серед запалу боротьби годі було думати, звичайно, про збереження якихсь архівів і дуже багато за цих часів знищено зовсім. Так, загинув архів повітового земства; не стало і архіву міської управи. Особливо доводиться шкодувати за архівом місцевого жандармського ротмістра, який, очевидно, хоронив у собі дуже цінні відомості... [27, с. 405].

На Маріупольщині в 1920 р. й наступних роках існуючі тоді поліграфічні відділи виконавчих комітетів здійснювали збір паперу повторного застосування з метою використання його на потреби преси та канцелярії – без проведення належного обліку й експертизи історичної цінності документів ліквідованих державних установ царського часу. Це привело до того, що значна частина архівних фондів дореволюційної доби була знищена.

До введення загальнодержавної триступеневої системи управління, при існуючих губархах, їх керівний голос до повітових центрів не доходив, тому в таких містах, як Маріуполь архіви функціонували як кому заманеться. Така ж доля спіткала більшу частину архівних документів колишньої

Старобільської земської управи та багатьох фондів дореволюційних установ. Адже в час нестачі паперу ці документи використовувалися як чернетки, що спричинило відчутні втрати архівної спадщини краю, яка вціліла за Громадянської війни [28, арк. 37].

У міжвоєнний період відбудови країни у всіх сферах життя відчувався страшенний дефіцит – дуже відчутною була, насамперед, нестача паперу для діловодства. Тому за гострої необхідності архівні матеріали колишніх установ використовувалися вдруге у діловодстві та як чернетки. І тільки в 1926 р. Луганське архівне управління надіслало керівного листа до всіх райвиконкомів Луганської округи з проханням простежити за роботою сільрад, щоб там не допускали використання місцевих архівних матеріалів на різні господарські потреби [29, арк. 8].

Ще в 1925 р. було видане «Положення про єдиний державний архівний фонд УСРР», яке регламентувало продаж архівних матеріалів, що не підлягали зберіганню винятково Центральним архівним управлінням, або за його дорученням – місцевими органами, експертна комісія яких попередньо проводила експертизу документів з боку їх науково-історичного значення. Тому весь папір мусив проходити цю експертизу виключно в окружних архівних управліннях країни [30, арк. 3].

Обіжник Центрального архівного управління (далі – ЦАУ) від 13 січня 1930 р. № 47 об. до всіх окружних архівних управлінь зазначав, що у зв'язку з паперовою кризою та браком сировини для паперової промисловості, ЦАУ й місцеві архівні установи вбачали видиму загрозу знищення цінних історичних архівних матеріалів (установи здавали на утилізацію цінні матеріали, в т.ч. й дореволюційні). Укрцентрархів звертав увагу архівних установ на необхідність вживати заходів до захисту від знищення, у зв'язку з паперовою кризою, цінних архівних матеріалів, зокрема, сприяти максимальній концентрації архівних матеріалів дореволюційного та післяреволюційного періодів до адміністративної реформи 1923 р. включно [31, арк. 6].

Період національно-визвольних змагань завдав архівній спадщині нищівних втрат. Воєнні дії, повоєнна перебудова всіх галузей суспільства не створювали умов для її збереження. Мало хто розумів цінність архівних документів, міг оцінити їх виняткову роль у збереженні історичної пам'яті минулих поколінь.

3 червня 1926 р. Старобільський окрвиконком видав обов'язкову постанову «Про реєстрацію приватними особами збірників рукописних матеріалів і про повернення ними документів установ» [32, арк. 102]. У 1927 р. Старобільський окружний архів повідомив Укрцентрархів, що в музеї та бібліотеках міста й округи архівних матеріалів та інших рукописних матеріалів не зберігається [33, арк. 47]. Але музей Старобільського краю у своєму листі до окружної інспектури НКО УСРР повідомив про наявні в експозиції 2 докумен-

ти (1-й наказ радянської влади в окрузі та наказ № 6 Старобільського районного військово-революційного комітету від 01.10.1920 р.), які були виставлені у відділі-експозиції «Революційний рух на Старобільщині» [34, арк. 8].

Луганський окрарх вів більш плідну роботу в цьому напрямку. На підставі обіжнього розпорядження ЦАУ від 15.01.1925 р. № 91 «Про виявлення та збирання історико-революційних архівних матеріалів (1917–1921 рр.)» Луганським окрвиконкомом був виданий обіжник до всіх райвиконкомів, яким пропонувалося надіслати наявні описи справ за 1917–1921 рр. [35, арк. 3]. Уже в звіті за 1925–1926 р. зазначається, що були систематизовані місцеві газети за 1917–1921 роки, які видавалися в Луганській окрузі та в усій Україні. Деякі документи за цей період були одержані від сільрад, рудоуправлінь й установ. Розібрано та систематизовано фонд Луганського патронного заводу [36, арк. 60].

За цей же період Луганське окружне архівне управління видало та розіслало обіжник щодо збирання й охорони поміщицьких архівів, де зазначалося, що колишні волосні та сільські архіви мають велике науково-історичне значення, особливо архіви ХХ ст. – зокрема 1917–1920 років. У зв'язку з адміністративною реформою, що скасувала волості, згадані архіви переважно перебували в розпорошеному стані, тому на підставі постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 16.12.1925 р. треба було сконцентрувати в окружних архівах волосні та сільські архіви (волосних і сільських правлінь, виконкомів, рад, управ, ревкомів), що існували до 1920 р. включно.

Що ж стосується архівів шкіл, лікарень, медичних і ветеринарних установ, агрономічних станцій – як ліквідованих, так і діючих, – найближчим часом вони концентрації не підлягали, тому необхідно було вжити відповідних заходів щодо їх охорони, для чого дати відповідне розпорядження всім сільрадам [37, арк. 10]. Подібний обіжник видав і Сталінський окрарх [38, арк. 118].

У 1927 р. було завершено впорядкування й опис фонду архіву колишнього Луганського ливарного заводу, частина якого зберігалася в Луганському соціальному музеї та налічувала 385 справ. Постало питання про злиття цієї частини з частиною того ж фонду, яка зберігалася в окружному архівному управлінні й налічувала 55 справ. Як зауважив В. Фесенко:

...несмотря на то, что от архива бывшего Литейного Завода, представлявшего собой еще в 1922 году огромный фонд, весом около 4 сот пудов, осталось в данное время около 10 пудов, всего 440 дел, с 1795 г. по 1885 г., уцелевшие остатки не утратили своего крупного научного значения не только местного краеведческого но и общего характера. С одной стороны, этот архив представляет собой хоть и разрозненную, но чрезвычайно яркую летопись возникновения г. Луганска.

С другой стороны, этот архив принадлежит первому на юге России и Украине Metallургическому заводу, сыгравшему громадную государственную роль в обороне завоеванного в 1783 году побережья Черного и Азовского морей, в развитии таких новых городов, как Одесса, Херсон, Николаев, снабжавшихся каменным углем через

правление Луганского завода с первых дней их существования <...> Дело в том, что все вышеуказанное показывает, что этот архив далеко еще не утратил своей научной ценности. Поэтому, не берясь решать вопросов о месте хранения этого архива, я со своей стороны заявляю, что 1) план разрыва единого фонда архива я считаю глубоко ошибочным и ни в коем случае не допустимым, 2) части архива должны быть, в интересах подробно описаны мною для дела, немедленно слиты в общий фонд, 3) архив должен храниться там, где могут быть предоставлены необходимые условия для его научного обследования [39, арк. 89].

Подібна ж ситуація склалася й у Маріуполі з фондом Грецького суду, який був прийнятий від Маріупольського музею краєзнавства не повністю; його частина була залишена музею для науково-дослідницької роботи. Після закінчення цієї роботи музей мав передати його в окрарх вже упорядкованим [40, арк. 6 зв.]. Більша частина цього об'ємного фонду ввійшла до складу грецького відділу музею і дала безцінну інформацію стосовно історії грецького населення на території Маріупольського та Сталінського округів.

Слід зазначити, що незважаючи на труднощі з пошуком та обладнанням приміщень, значний кадровий голод, окружні архівні управління Донецької губернії розгорнули доволі активний пошук, збір й упорядкування архівних матеріалів на територіях своїх округ.

Лише за перший рік Сталінське окружне архівне управління провело активну роботу, розшукуючи історичний матеріал з історії як революції, так і дореволюційного часу. І хоча співробітники окрарху зазначали, що відсутність уваги та вказівок установам щодо збереження архівних матеріалів у багатьох випадках призвели до того, що більшість історичного матеріалу загинула, проте врятована частина виявлялася, впорядковувалася та готувалася до систематизації [41, арк. 51].

Уже 1 жовтня 1925 р. Сталінський окрвиконком видав обов'язкову постанову № 77, в якій регламентував розподіл діловодного матеріалу установ, промислових підприємств, копалень на групи, визначав систему його впорядкування. Окремим пунктом зазначалося, що передачі до окружного архівного управління підлягають архівні матеріали дореволюційного часу, навіть ті, які знаходяться у приватних осіб [42, арк. 12]. На кінець 1926 звітного року Сталінське окружне архівне управління сконцентрувало 11687 справ, 2654 книги вагою 674 пуди і лінійним розміром 27 м. Крім того, було зібрано різної літератури 2155 книг і 7500 екземплярів газет. На 1928 р. газетний фонд Сталінського окрарху складав близько 15 тис. примірників [43, арк. 13].

Склад архівного матеріалу був надзвичайно різноманітним. Зібрано значний і цікавий в історико-економічному відношенні матеріал промислових організацій, історико-революційний матеріал про організацію радянської влади в окрузі, небагато матеріалу, який стосувався білогвардійської окупації. Матеріали колишніх волосних і сільських правлінь, а також різних уста-

нов дореволюційного часу, за незначним винятком, загинули, збереглися переважно лише метричні книги [44, арк. 77].

У 1927 р. Сталінське окружне архівне управління розпочало збирання церковних архівів. Коли робота була завершена, в окружному архіві сконцентрувалося багато історично цінних матеріалів XVIII–XIX ст. Всього до 1931 р. Сталінським окружним архівним управлінням було сконцентровано 194 фонди розміром 1666 лінійних метрів [45, арк. 34].

Луганське окружне архівне управління вело також активну роботу зі збору архівних матеріалів. У 1927 р. вже було сконцентровано близько 60 тис. справ вагою майже 3 тис. пудів [46, арк. 82 зв.]. Крім того, проводилася робота зі збору й систематизації періодики, зокрема газет за 1917–1921 роки. До 1930 р. газетний фонд Луганського окрарху складав 12 екземплярів газет та понад 5000 томів книг. До кінця 1920-х років у сховищі Луганського окружного архівного управління було накопичено значну кількість (до 1000 лінійних метрів) архівних матеріалів, вельми цінних з наукової точки зору. Це були архівні матеріали з 1776 р., що висвітлювали історію дореволюційної промисловості – відомий архів Луганського ливарного заводу, архіви таких виробничих велетнів Луганської округи, як завод ім. Жовтневої революції, завод ім. товариша Ворошилова в Алчевську; Брянського, Голубівського, Кадіївського рудоуправлінь й інших, які дали багатющий матеріал для вивчення історії промисловості краю [47, арк. 3].

Старобільське окружне архівне управління почало накопичення архівних матеріалів з архіву окрвиконкому вагою 50–60 пудів і за два перші роки свого існування сконцентрувало 75 фондів, з яких 19 – дореволюційні [48, арк. 4].

У 1928 р. Старобільський окрарх зібрав уже 352 фонди (286,24 лінійного метра), з яких дореволюційних було 36 (100,78 лінійного метра), а післяреволюційних – 298 (185,46 лінійного метра) [49, арк. 27]. Утворювати ж газетний фонд окрарху доводилося в дуже складних умовах. Існувало тільки одно джерело – це вилучення газет зі справ архівного матеріалу, що були замість обгорток. У редакції місцевої газети примірників того часу зовсім не залишилося. Незважаючи на це, робота з утворення газетного фонду велася – було надіслано запит до 90 установ про наявність газет видання 1917–1921 років, надруковане оголошення з проханням до приватних осіб здавати газети зазначеної доби [50, арк. 112].

Маріупольське окружне архівне управління за перші два роки своєї роботи сконцентрувало 88 архівних фондів (197,5 лінійного метра) [51, арк. 65], які охоплювали період з початку XIX ст. до 1922 р. включно. Взагалі в окрузі незібраними лишалися ще близько 2000 тис. пудів архівних матеріалів. Ті, яким загрожувала небезпека, здебільшого знаходилися в м. Бердянську. Це матеріали дореволюційних установ – управ, банків, казначейств, а також архіви радянських установ, які на той час були вже ліквідовані.

Газетний фонд складався переважно з видань місцевого значення. Цю роботу провадили шляхом офіційних запитів до установ про старі газети, оголошень і статей, які публікувалися у газеті «Приазовський пролетарій». Незважаючи на всі зусилля, примірники газет 1917–1919 років зібрати не вдалося. Тільки за 1920 р. газети мариупольського видання були зібрані майже в повному комплекті. В подальшому виникла проблема із формуванням газетного фонду через те, що газети зазначеного періоду не бажала передавати центральна бібліотека. І лише в 1929 р. надійшло 53 фонди, але вони зберігалися в невідповідному стані [52, арк. 8].

Тривало накопичення архівних матеріалів і в Артемівському окружному архівному управлінні. Там станом на початок 1928 р. було зібрано 27 фондів розміром 62,2 лінійного метра [53, арк. 65]. Земські архіви разом із цією установою колишнього Бахмутського повіту були знищені пожежею у 1922 р. в м. Артемівську, в церковних же бібліотеках літератури, яку треба було вилучити, налічувалося вагою 500–700 пудів [54, арк. 49]. Архів і бібліотека Святогірського монастиря після його ліквідації ще до 1924 р. були вивезені до м. Слов'янська й знаходилися в приміщенні міської бібліотеки у підпорядкуванні політпросвіти [55, арк. 5].

Діяльність окружних архівних управлінь Донецької губернії щодо комплектації своїх фондів архівними матеріалами була досить нерівномірною. Брак приміщень, їх малі розміри призвели до швидкого їх заповнення й перевантаження. Як наслідок – припинення прийому матеріалів.

Надзвичайно малий за своєю чисельністю штат окружних архівних управлінь, їх неповна комплектація не давали змоги повною мірою проводити роботу з пошуку та збирання розпорошених по всій території губернії архівних матеріалів. Кадровий голод відчувався і в якісному складі співробітників окрархів – бракувало освічених працівників, які б могли якісно проводити експертизу цінності документів, що надходили до сховищ. Незважаючи на труднощі, працівникам окружних архівних управлінь за досить короткий час вдалося врятувати значну кількість архівних фондів як дореволюційного, так і післяреволюційного періоду.

Науковці та працівники архівів чимало уваги приділяли популяризації архівної спадщини серед пересічного населення. Всі окружні архівні управління Донецької губернії публікували свої матеріали в місцевій пресі. Зокрема, Артемівський окрарх в газеті «Кочегарка» опублікував такі замітки: «Сохранить ценные архивные материалы», «Пополнить архив революционными документами», «На селе много ценных архивных материалов», «Концентрация архивных материалов», «Архивное управление разъясняет» тощо [56, арк. 5 зв.].

Луганське окружне архівне управління теж не пасло задніх і вже в 1926 р. публікує матеріали в місцевій пресі: «Больше внимания архивному делу» в «Луганской правде» від 12 жовтня 1926 р. та «К истории возникновения г. Луганска» в «Радянській школі» від 12 жовтня 1926 р. [57, арк. 80 зв.]. У 1927 р. до редакції журналу «Радянська школа» В.О. Фесенком була надіслана стаття «О художественном чугунном литье на Луганском чугуно-литейном заводе периода 1849–1851 гг.» [58, арк. 20].

Популяризувалася архівна справа також шляхом проведення низки архівних нарад, які, крім популяризаторського, мали ще й інструктивне значення, оскільки на них ставилися питання практичної архівної роботи [59]. Виходячи з великого значення архівної спадщини, роботи зі збереження документальних матеріалів і архівної роботи, на першій нараді архівних працівників установ, підприємств і організацій м. Луганська 14 листопада 1926 р. ухвалили рішення про започаткування видання спеціалізованого бюлетеня «Архівний працівник» при окружному архівному управлінні.

Бюлетень друкується на склографі тиражем 70 прим[ірників]. № 1 складається цікаво та рівномірно, в ньому є статті, що з'ясовують завдання, статті про значення історико-революційних матеріалів <...> і про популяризацію архівної справи. В окремому розділі «Корреспонденция с мест» зібрані дописи, що змальовують стан архівної справи в деяких підприємствах округи [60, арк. 31].

У бюлетені «Архівний працівник» уміщувалася кореспонденція з місць, циркуляри про стан архівних частин. Бюлетень розсилався безкоштовно до райвиконкомів, фабрик, заводів, рудників [61, арк. 20].

У 1927 р. вся країна святкувала 10-річчя Жовтневої революції. Не залишалися осторонь і архіви. Укрцентрархів видав обіжники №№ 36, 43 задля широкого святкування та популяризації цієї дати. Як повідомляло Старобільське окружне архівне управління до Укрцентрархіву, спеціально для ювілейної виставки його працівники експозиції не влаштовували, по-перше, через відсутність помешкання, а по-друге, через обмеженість штату окрарху, який напружував свої й без того малі сили для виконання плану роботи. Але управління все ж таки повинно було щось зробити і разом із завідувачем музею Старобільського краю відібрало найголовніші документи, які яскраво відображають революційне життя краю. Ці архівні матеріали були розміщені в місцевому музеї окремою експозицією у вітринах за склом. Всього було відібрано 5 справ, 1 книгу, 2 номери газети «Известия» за 1920 р., накази ревкому й інші документи, що висвітлювали розгортання революційних подій на Старобільщині.

Відвідувачів виставка вражала, про що свідчать їх відгуки. Один із відвідувачів, розглядаючи експонат, висловився так: «Дивись, мовляв, чорти, де вони це могли видрати...» [62]. Виставка мала неабиякий успіх

у місцевого населення, і місцевий окрарх із музеєм Старобільського краю вирішив у літні місяці також зробити аналогічну виставку документів 1917–1921 років, тому запросив дозволу в ЦАУ. З центру заперечень щодо організації виставки не надійшло, але наполягалось саме на висвітленні доби Жовтневої революції, а також, аби документи експонувалися в темній кімнаті, бо влітку вони швидко тьмяніють [63]. У 1929 р. така виставка при музеї стала постійно діючою й окрархом були виділені для експонування архівні матеріали 9 справ [64].

До 10-річчя Жовтневої революції робили тематичні виставки також інші архіви регіону: Маріупольський окрарх [65, арк. 33]; Артемівський окрарх, який разом із місцевим іспартом влаштував виставку, що відображала події 1917–1927 років. Цю виставку відвідало понад 7 тис. робітників і селян [66, арк. 49 зв.]. У подальшому ця виставка стала основою для створення в 1928 р. Артемівського окружного історико-революційного музею [67, арк. 1].

Роль популяризації збереження архівної спадщини серед пересічних громадян переоцінити важко. Охорона архівної спадщини можлива повною мірою тільки тоді, коли люди розуміють її цінність і самі прагнуть докласти зусиль до цієї справи. Саме ентузіастам завдячують своїм збереженням численні архівні матеріали.

Формування мережі архівних кореспондентів. Перший і другий Всеукраїнські з'їзди архівних працівників стали важливими віхами у справі організації руху архівних кореспондентів (на громадських засадах) – архкорів. Перший з'їзд визнав потребу створення такої мережі, а другий у своїй резолюції з цього питання постановив доручити Укрцентрархіву опрацювати питання зі створення мережі архівних кореспондентів. У 1927 р. Укрцентрархів розробив і затвердив Інструкцію для архівних кореспондентів, яка регламентувала створення мережі архкорів і визначала основні напрямки та форми їх діяльності. Мережа організовувалася на засадах добровільності й безоплатності роботи при кожному окружному архівному управлінні.

Луганським окружним архівним управлінням був виданий і розісланий до всіх райвиконкомів округи обіжник, де зазначалося, що через обмежені кошти та малу штатну чисельність окрарх не в змозі взяти на себе всю повноту роботи з виявлення й охорони архівних матеріалів, які становлять історичну цінність. Для оперативного виявлення архівних матеріалів, які потребують охорони, окрарх вважав за необхідне залучити широкі маси населення, для чого організувати мережу архівних кореспондентів на громадських засадах.

Відповідно до інструкції, інститут архівних кореспондентів засновувався переважно в колишніх окружних, повітових містах і всіх районах. До складу архкорів залучалися особи, насамперед із числа місцевих вчителів, бібліотекарів, музейних, краєзнавчих й інших працівників культури, студентів вищих шкіл, які не були співробітниками окружного архівного управління та не

отримували там платні. Їх завданням було, головним чином, виявлення «безпритульних» архівних матеріалів, яким загрожувало знищення. Також архівні кореспонденти повинні були інформувати й пропагувати серед широких верств населення науково-історичне та практичне значення архівів шляхом розміщення статей і заміток у пресі, а також проведення бесід [68, арк. 3].

Луганським архівістам велику допомогу надавали викладачі й студенти Донецького інституту народної освіти (далі – ДІНО). Викладач ДІНО В.О. Фесенко у своїй роботі «К истории возникновения города Луганска» зазначав, що рідкісні та нечисленні архівні матеріали колишнього архіву правління Луганського ливарного заводу були врятовані луганськими викладачами С.О. Локтюшевим і М.І. Стефановичем, які передали їх до окружного музею, а згодом і до архіву [69, арк. 138 зв.].

Видатний історик-краєзнавець Донбасу Вадим Олексійович Фесенко ще в 1926 р. був залучений до систематизації історико-революційних матеріалів, які зберігалися в окружному архівному управлінні, упродовж 1928–1929 років він працював на посаді вченого архіваріуса, а з 1929 р. деякий час обіймав посаду завідуючого Луганським окрархом [70]. Він за короткий час зміг налагодити велику роботу з популяризації архівних документів. Ним було написано декілька статей для місцевої преси, що розповідали про документальні матеріали, які зберігалися у фондах окружного архівного управління, а також про значення архівів у розвитку суспільства.

У Луганську з 1925 до 1930 р. працював видатний український історик, виходець із знаменитої родини українських істориків – Сергій Григорович Грушевський. Він був проректором із навчальної роботи, деканом факультету соціального виховання та професором кафедри класової боротьби на Україні ДІНО. Професор С.Г. Грушевський упродовж усього часу проживання в Луганську був у центрі наукового та суспільного життя. До історії луганського краю він увійшов як людина, яка очолила та в подальшому керувала Науковим товариством Донбасу. Саме він розробляв проект створення науково-дослідної кафедри з вивчення природи, економіки, історії та побуту Донеччини – донбасознавства при ДІНО як бази для створення майбутньої школи істориків-краєзнавців [71, арк. 156].

З ініціативи С.Г. Грушевського в 1926–1927 роках Луганське окружне архівне управління видавало бюлетень «Архівний працівник» із різноманітною інформацією про стан архівної справи в окрузі. Бюлетень друкувався з метою допомогти в організації архівної справи на місцях. Укрцентрархів дав його першому номеру наступну характеристику: «Составлен хорошо и разнообразно и производит приятное впечатление». Луганський окрарх узагалі був єдиним із 41 окружного архіву УСРР, що мав власне інформаційне видання [72, с. 541].

Старобільське окружне архівне управління також намагалося налагодити мережу архівних кореспондентів, але, на жаль, недало. Крім статті в газе-

ті «Червоний хлібороб» від 4 жовтня 1927 р., була надрукована також стаття з проханням до населення ставати архівними кореспондентами, але відгуків на неї не надійшло жодного [73, арк. 8]. Щоправда, в 1928 р. Старобільський окрарх звітував, що «залучено 8 осіб, але роботи від них ще нема» [74, арк. 48]. Всі, хто побажав стати архкором, мали початкову або середню освіту й реально не могли виконувати обов'язки архівних кореспондентів [75, арк. 1].

Проводило роботу зі створення мережі архівних кореспондентів і Маріупольське окружне архівне управління шляхом розсилання товариських листів, головним чином учителям і завідувачам сільбудів. Але ця ініціатива не знайшла широкої підтримки серед місцевого населення. В 1927 р. на листи-запрошення окрарху відгукнулося тільки 2 особи [76, арк. 30]. До 1930 р. мережа архівних кореспондентів у Маріуполі й в окрузі так і не була налагоджена через відсутність інтересу до архівних матеріалів у пересічних громадян.

Для залучення до мережі архівних кореспондентів у м. Артемівську вдавалися до різних засобів: публікації запрошень у газетах «Кочегарка» та «Змичка», масового обговорення цього питання культвідділами профспілок у робітничих клубах і гуртках робкорів, поширення відозв до вчителства, до учасників нарад політосвітніх працівників і робітників [77, с. 551]. Незважаючи на такі зусилля, Артемівське окружне архівне управління також не змогло створити мережу архівних кореспондентів. Але внаслідок проведеного жвавого листування вдалося одержати цінні архівні матеріали – «Указы Сената из Слободского Украинского Губернского Правления Славянской Городской Ратуше» (0,14 лінійного метра) та «Отчет Бахмутской Уездной Земской Управы» за 1890 р. від фельдшера Архангельської амбулаторії [78, арк. 3].

Загалом, створення інституту архівних кореспондентів було певною мірою кроком вимушеним, оскільки через обмеження коштів і штатної чисельності окружні архівні управління фізично не могли впоратися з величезним обсягом роботи. У 1920-ті роки інститут архівних кореспондентів на Донеччині по-справжньому так і не було сформовано. Спостерігалася поодинокі й безсистемна допомога окремих небайдужих громадян, переважно з місцевої освітянської інтелігенції. Саме Луганськ став осередком роботи зі збереження архівної спадщини завдяки тому, що ДІНО сконцентрував у своїх стінах таких видатних українських науковців і просто освічених людей, як С.Г. Грушевський, В.О. Фесенко, І.І. Ліщина-Мартиненко, С.О. Локтюшев, М.І. Стефанович й інших, які розуміли цінність архівної спадщини для майбутніх поколінь і докладали зусиль до її порятунку.

Період національно-визвольних змагань завдав нищівного удару архівній спадщині краю. Створення чіткої вертикалі архівних органів, закінчення процесу їх централізації дали змогу розгорнути роботу зі збору архівних матеріалів, активно приступити до комплектування фондів архівних установ. Політична та соціально-економічна ситуація в Донецькій губернії, пов'язана

з подіями Громадянської війни, неоднозначне ставлення місцевої влади до окружних архівних управлінь, неоднорідний рівень місцевої інтелігенції – все це зумовило нерівномірність темпів роботи архівних установ з метою охорони й збереження архівної спадщини, а надто – формування газетного фонду.

З середини 1920-х років провідним напрямом діяльності стає використання документів не тільки для соціально-побутових потреб, але й з метою популяризації охорони архівної спадщини. Одним із пріоритетних напрямів стає виставкова діяльність, документи відіграють роль наочних провідників знань для населення про історію країни взагалі та рідного краю зокрема.

Працюючи в доволі складних умовах відсутності нормальних приміщень, обмеженого штату працівників і фінансування, співробітники окружних архівних управлінь завдяки значній підтримці та допомозі місцевих небайдужих ентузіастів – від відомих професорів до аматорів, обстежуючи установи та підприємства округи, рятуючи рідкісні документи з історії округів, зробили неоціненний внесок у справу охорони архівної спадщини краю.

Джерела та література

1. *Заремба С.З.* Пам'яткознавство України: історія і сучасність // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 5–24; *Він же.* Пам'яткознавство як наукова дисципліна // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 8–9.
2. *Заремба С.* Нариси з історії українського пам'яткознавства. – К.: ТОВ «Видавництво Аратта», 2002. – 204 с.
3. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины от 3 апреля 1919 г. «О передаче исторических и художественных ценностей в ведение Народного Комиссариата Просвещения» // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 34. – Ст. 395.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р–14, оп. 1 спр. 23, арк. 17.
5. Там само, ф. Р–2, оп. 1 спр. 576, арк. 111.
6. *Московченко Н.П.* Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919 – 1932 рр.) // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т.11. – С. 5–13.
7. Декрет Раднаркому України «Про утворення Донецької губернії» // Збірка узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1919 № 6, стор. 77, ст. 73.
8. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО), ф. Р–1146, оп. 2, спр. 16, арк. 1–2.
9. Там само, ф. Р–1204, оп. 1, спр. 7, арк. 100.
10. Там само, ф. Р–1204, оп. 1, спр. 248, арк. 1–145.
11. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 12, арк. 14.
12. *Московченко Н.П.* Вказана праця. – С. 5–13.
13. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 100, арк. 3.
14. ДАЛО, ф. Р–1213, оп. 1, спр. 1, арк. 1–1 зв.
15. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 100, арк. 3.
16. ДАДО, ф. Р–1146, оп. 2, спр. 291, арк. 57–64.
17. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 179, арк. 50–52.
18. Там само, ф. Р–14, оп. 1, спр. 133, арк. 4–5.
19. ДАДО, ф. Р–2, оп. 1, спр. 29, арк. 2 зв–3.
20. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 179, арк. 59–62.

21. ДАДО, ф. Р-1146, оп. 4, спр. 2, арк. 13.
22. Нариси історії архівної справи в Україні: Посібник / За загальною редакцією І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К., 2002. – 612 с.
23. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р-702, оп. 1, спр. 20, арк. 76.
24. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 20, арк. 149–159.
25. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 182, арк. 51.
26. ДАДО, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 192, арк. 11–14.
27. *Грушевський С.Г.* Архівні фонди м. Луганського // Краеведческие записки. Сборник научных статей. Выпуск IV. – Луганск, 2008. – С. 405–408.
28. ДАЛО, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 4, арк. 37.
29. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 13, арк. 8.
30. Там само, ф. Р-243, оп. 1, спр. 102, арк. 3.
31. Там само, спр. 30, арк. 6.
32. Там само, спр. 1, арк. 102.
33. Там само, спр. 14, арк. 47.
34. Там само, спр. 15, арк. 8.
35. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 13, арк. 3.
36. Там само, спр. 4, арк. 60–66.
37. Там само, спр. 13, арк. 10.
38. Там само, спр. 20, арк. 112–123.
39. Там само, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 17, арк. 81–95.
40. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 493, арк. 6–9.
41. Там само, спр. 182, арк. 51.
42. ДАДО, ф. Р-138, оп. 1, спр. 14, арк. 12–12 зв.
43. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 700, арк. 8–15.
44. Там само, спр. 294, арк. 75–78.
45. Там само, спр. 1378, арк. 34–34 зв.
46. ДАЛО, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 17, арк. 81–95.
47. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 58, арк. 3.
48. Там само, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 17, арк. 1–11.
49. Там само, спр. 22, арк. 27–28.
50. Там само, спр. 4, арк. 112.
51. Там само, спр. 17, арк. 62–66.
52. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 875, арк. 6–8.
53. ДАЛО, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 17, арк. 62–66.
54. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 474, арк. 48–61.
55. Там само, спр. 133, арк. 4–5.
56. Там само, спр. 869, арк. 1–6.
57. ДАЛО, ф. Р-702, оп. 1, спр. 4, арк. 78–80 зв.
58. Там само, спр. 25, арк. 17–21.
59. Там само, спр. 20, арк. 76.
60. Там само, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 17, арк. 24–32.
61. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 25, арк. 17–21.
62. Там само, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 13, арк. 85.
63. Там само, спр. 23, арк. 16.
64. Там само, спр. 24, арк. 2.
65. ЦДАВО України, ф. Р-14, оп. 1, спр. 493, арк. 28–34.
66. Там само, спр. 474, арк. 48–61.
67. ДАДО, ф. П-8, оп. 1, спр. 757, арк. 1–7.
68. Там само, ф. Р-702, оп. 1, спр. 21, арк. 3.
69. Там само, спр. 20, арк. 138 зв.

70. Там само, спр. 55, арк. 2.
 71. Там само, спр. 240, арк. 156.
 72. *Матяш І.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К.: ЦІМРД ЦДА України, 2000. – 591 с.
 73. ДАЛО, ф. Р–1213, оп. 1, спр. 26, арк. 3–14.
 74. Там само, спр. 23, арк. 48–49.
 75. Там само, спр. 30, арк. 1–6.
 76. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 493, арк. 28–34.
 77. *Матяш І.Б.* Вказана праця.
 78. ЦДАВО України, ф. Р–14, оп. 1, спр. 869, арк. 1–6.

***Прынь М.О.* Охрана архивного наследия на Луганщине и Донетчине в 20-х – начале 30-х гг. XX в.**

В статье рассмотрены основные мероприятия государственных органов власти, научных и культурно-образовательных учреждений, отдельных ученых и преподавателей по выявлению ценных архивных памятников на территории Донецкой губернии и округах, которые возникли на ее территории.

Ключевые слова: Центральное архивное управление, Народный комиссариат образования, Единый государственный архивный фонд, Донецкий губисполком, губарх, окрарх, Укрцентрархив, окрисполком.

***Prun M.O.* Public archival heritage in Luhans'k and Donets'k in the 20's - early 30th of 20 century**

The article reviews the major activities of public authorities, scientific and cultural-educational institutions, individual scientists and teachers to identify valuable archival sights on the territory of Donets'k province and districts were created on this territory.

Key words: Central archival department, Folk Commissariat of Education, the United State Archive Fund, Donets'k hubvykonkom, hubarh, okrarh, Ukrcentrarhiv, okryvkonkom.

УДК [930.2+069](477.8)

Р.В. НАГНИБИДА

**Пам'ятки культурної спадщини
 Борщівського та Кам'янець-Подільського
 районів (сучасний стан і використання
 у туристичній сфері)**

Історичне Пониззя від часу існування Київської Русі та Галицько-Волинської держави після ординського панування перебувало у складі сусідніх держав: Угорщини, Литви, Польщі, Туреччини. В 1793 р. його по р. Збруч розділено навпіл між Австрійською та Російською імперіями. У статті висвітлюється доля культурної спадщини у нових історичних умовах, подальше ставлення до пам'яток у СРСР та в наш час. Подано статистичні дані про використання пам'яток у туристичній сфері.

Ключові слова: Борщів, Кам'янець-Подільський, місто, замок, церква, костел, палац, будинок, турист.